

EDMUND BURKE'DE MUHAFAZAKÂR KORKU**Orhan Basat*****ÖZET**

Ahlaki, politik, ekonomik ve başka ferdi ya da toplumsal eylemlere yön verici temel saikler içerisinde korku tutkusu diğer insani tutkular içerisinde mühim bir yer işgal etmektedir. Bu tesirin, çok yönlü yaşamın düzenlenmesinde ki öneminin araştırılması, bireyin daha yaşanabilir bir evren tasarımı/pratiğinde eylemlerine rehber olabilecek bir örneklik sağlayacaktır. Bu nedenle, sonsuz ihtiyaçlarını sonlu doğayla nasıl karşılayabileceğine yönelik kurgulamasında kendi varlık niteliklerinin tanımı ve sınırlarının bilinmesi arzu ettiği evreni oluşturmada insana fayda sağlayacaktır.

İnsan yaşamında tutkuların yeri üzerine düşünen ve gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki yıllarda birçok düşünürü etkileyen Burke, davranışların gerisinde yatan tutku/duygu nedenlerinin neler olduğunu ve insan eylemlerini nasıl etkilediğini incelemiştir. O, korkunun, akıl ve diğer insan nitelikleri üzerindeki etkisinin diğer tüm tutkulardan daha etkili olduğunu iddia eder. Korkuyu bu derece etkili kılan özelliğın, sonucu ölüme kadar varabilen, acı etkisi taşıma vasfı olduğunu ifade eder. İnsanda yarattığı etkileri göz önüne alındığında korku tutkusu, fizik evren içerisinde ki nesnelere korku oluşturmaya matuf bazı niteliklerinin bulunduğunu söyler. İşte, korkunun, gerek insanda belli davranışlara neden olma özelliğı olsun, gerekse nesnelere insanda korkuyu ortaya çıkaran nesne nitelikleri olsun insan eylemlerini oluşturma ve yön vermede mezkûr tutkunun büyük bir gücü vardır. Bu çalışma, muhafazakârlık denildiğinde ilk akla gelen kişi olan Burke'de muhafazakâr öznenin korku ile ilişkisini ele alma amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, korku, muhafazakâr özne, devrim

EDMUND BURKE'S CONSERVATIVE FEAR**ABSTRACT**

Within the basic motives that direct the moral, political, economic and other individual or social actions, the passion of fear occupies a significant place in other human passions. If the importance of this impact on organizing the multi-directional life is examined; it would set an example that could guide a person's actions in the design of a more habitable universe. Therefore, knowing the definition and limits of his own qualities in the life set-up

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi,
orhanbasat@gmail.com

based on how infinite needs could be met by finite nature, would be beneficial for people when creating the desired universe.

Burke, who thought about the place of passion in human life and who affected many philosophers both in his time and in the years to come; investigated what were there reasons for passion/feeling that lies behind a behavior, and how these reasons affected the human actions. He claims that the effect of fear on the mind and on other human qualities is much more powerful than all the other passions. He expresses that the feature what makes fear so effective, is the quality of enduring the pain, which might even lead to death. When the effects it creates on people, are taken into consideration; he states that objects found in a physical universe, have several qualities directed towards creating fear. Either the fear's feature of causing a certain behavior on the people, or the qualities of an object which reveal the fear that the humans have, the aforementioned passion plays a great role in creating and directing the human actions. This study has the objective of examining the relationship between Burke's conservative subject and fear, the first person who comes to mind when we say conservatism.

Key Words: *Conservative, Fear, Conservative Subject, Revolution*

EDMUND BURKE'DE MUHAFAZAKÂR KORKU

1729'da Dublin'de doğan Burke, muhafazakârlık üzerine genel incelemelerde referans kişi olma özelliğine sahiptir.¹ Muhafazakârlık, kelime anlamı olarak hıfzetme, saklama, koruma manasına gelir.² Kişinin varlık evrenindeki nesnelere ve kendi üretimi kurum ve mefhumları korumaya matuf ihtiyacın farkına varması, defalarca tecrübe ile oluşturulmuş kurum ve kavramların muhafaza edilmesi arzusuna matuftur. Kadim bilgi ve kurumların ani değişim tehdidi karşısında korunması ve sonraki kuşaklara intikali, muhafazakâr gelenek ya da tutumun temel savıdır. Kişinin duyuşsal ve duygusal doğasında güçlü izler bırakmış geçmişin yıkılmaya çalışılmasına karşı insanda direnç diyebileceğimiz muhafaza eylemi bir nevi birey kimliğini ve üretimlerini taşıma iddiasındadır. Burke bu savın 18.yüzyıldaki sesidir.

Onun söylemleri ve eylemleri dikkatle incelendiğinde, nispeten dağınık da olsa, somut yaşam içerisinde bireyin gözlemi ve bunun neticesinde de özne kurgusu görülür. Tutkuların kuramını oluşturma denemesi sayılan eserinde³ bireyi nesne ile ilişkisinde gözlemler. Bu izleme, nesne nitelikleri ve bu nesne özelliklerinin kişide ortaya çıkardığı tutkuların incelenmesi olarak iki açıdan ele alınır.

Burke, haz ve acı merkezli tutkuların ele alınmasına başlamadan önce kişinin varlık âlemi ile ilişkisini sağlayan güçlerinin neler olduğunu ve bunların nasıl çalıştığını inceler. Ona göre

¹White, K, Stephen, Edmund Burke; Modernite, Politika ve Estetik, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11

²Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984, s.795

³Burke, Edmund, A Philosophical Enquiry Into the Origin of Our ideas of the Sublime and Beautiful (1757)

insan nesne evreni ile temasını üç yetiyle yapar. Bunlar duyu, imgelem ve yargılardır.⁴ Duyuların biçim olarak tüm insanlarda genel olarak aynı olduğunu ifade eden Burke bu müşterekliğin onların nesnelere algılamada da olduğunu kabul etmek gerektiğini söyler.⁵ Duyulardaki işlevsel ve biçimsel ortaklığın örneklerini gündelik yaşamın içerisinde gözlemledik. Örneğin doğada birinin gördüğünü başkasının da gördüğüne şahit olmuşuzdur. Gün ve gece sadece birine değil tüm insanlara benzer aydınlık ve karanlık nitelikleriyle gözükür. Ekşilik ya da tatlılık tat duyusu bozulmamış tüm bireylerde ortak bir niteliktir. İki nesne arasında hangisinin daha pürüzlü olduğunu tespit etmede de insanlar hemfikirdir. Birinin kulağına gelen bir sesin başka birinin duyma organını da etkileyeceğini defalarca gözlemlemiştir. Hakeza gülün içerisindeki rayihaları her insan duyumsar. Örnekler çoğaltılabilir. Fakat genel olarak bakıldığında insanların duyuları, varlıkları algılamada biçimsel ve fonksiyon olarak benzerdir. İnsanların müşterek duyu yapıları ve işleyişine rağmen duyuların tüm insanlarda ortak bir ilkeyle çalışmadığını iddia edenlere gelince, Burke bunların, duyumsamanın işleyişi ve niteliği değişmemesine rağmen ‘alışkanlıklarıyla’ oluşturdukları sonradan ‘edinilmiş’ tercihlerinden kaynaklandığı konusunda dikkatli olmamalarını neden olarak gösterir. Limonun bal gibi tatlı olduğunu iddia edecek kadar tat duyusu bozulmuş birisi yoktur. “Fakat birisi tütünün şeker gibi tatlı, sirkeyle sütün tat olarak farklı olmadığını söylerse ya da tütün ve sirkenin tatlı sütün acı, şekerin ise ekşi olduğunu söylerse bu kişinin duyularının düzgün çalışmadığını ve tat alma duyusunun bozulduğu sonucunu çıkarırız.”⁶ Burke, alışkanlık ya da başka herhangi bir nedenle duyuları bozulmamış insanların duyularının aynı ilkeyle çalıştığını iddia eder.

İmgelem objeler dünyasıyla ilişkileri sağlamada duyulardan sonra diğer bir yetidir. Burke imgelemi, duyulardan gelen şeyleri kimi zaman duyuların algıladığı sırayla bazen de kendi oluşturduğu bir biçimde farklı bir düzende oluşturan yeti olarak tanımlar.⁷ Kişinin dış dünya ile ilişkisini sağlayan bu yetisinin duyulardan bağımsız yeni bir şey yaratamayacağını ifade eder.⁸ İmgelemin yeni bir şey yaratma gücünden mahrum olması onun temsil özelliğiyle ilgilidir. İmgelemin temsili duyuların, duyulardan gelen algıların, bu algıya neden olan nesne niteliğinin bir nevi taşınmasıdır. İmgelemin duyuların temsilcisi olmasının yanında bu gücüne ilave olarak o benzerlik ilkesi yardımıyla yeni imgeler oluşturma vasfına haizdir.⁹ Geçmiş tecrübeler göstermiştir ki hoşumuza giden şeyler farklı varlıkların birbirlerine benzerlik göstermesidir. Örneğin bir resim, resme konu olan nesneye ne kadar benzer ise ondan alınan haz da o derece yüksektir. “...temsilin aslına olan benzerliğinden dolayı imgelemde bir haz duyulur”¹⁰ Duyulara dayanan imgelem duyuların temsilcisi

⁴a.g.e. s.14

⁵a.g.e. s.14

⁶ a.g.e. s.15 ‘Doğal’ ve ‘edinilmiş’ terimlerini ‘natural’ ve ‘acquired’ kelimeleriyle karşılar.

⁷ a.g.e. s. 17

⁸ a.g.e. s. 17

⁹ Burke’ün imgelemin benzerlikler kurarak yeni imgeler yaratması niteliği ve örnek için; a.g.e. s.19’a bakınız

¹⁰ a.g.e. s.18HumeBurke’e benzer söylemle; neden-sonucun yanında benzerliğin, düşüncenin çağrıştırmacı kuralları ve imgelemin bir tasarımdan diğerine götüren kabiliyeti olarak görülmesi gerektiğini söyler. Hume, David, A Treatise of Human Nature, Gece Kitaplığı Yason Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 117

olduğundan dikkatlice gözlemlendiğinde duyular arasındaki standart imgelemde de olmalıdır. İmgelem temsil ettiği nesneye benzer olmasıyla kişide haz oluşturur.

Yargı, insanların kendi dışındaki evrenle ilişkilerini sağlayan bir diğer özelliktir. İnsanlar varlık hakkındaki algılarını imgelemde bir işleme tabi tuttuktan sonra söylemde bulunurlar. Bu yargılar, yargıya nesne olan varlıkların hakkında kişi tarafından oluşturulmuş ve bazen usamlamanın işe karışmasıyla nesneden bağımsız gibi gözükken yargılardır. Yargı yetisi genel olarak usamlamanın etkisi altında kaldığında -ki bu durum nadir değildir- bizi aklın şekli kalıpları içerisine sokar ve bu kişiye imgelemdekinden daha uzak bir haz verir. Başkasına karşı bir tür üstünlük gibi gözükken yargıda doğruluğun verdiği haz dolaylı bir haz olup, anlığın ilk ve usamlamadan önce imgelemde uyandırdığı hazdan hem daha düşük hem de eksik bir yargıya daha yakındır.

Yaşam, tüm canlılığı ve renkliliğiyle akarken, bu akış içerisinde imgelemimiz ve tutkularımız dıştan bir beğeniye göre hareket etmez. Yani tutkular ve imgelem akli düzenlemeden uzak işleyişi ile nesnelere hakkında bize yüksek beğeniler verir. Ne zaman yargılara akıl müdahalede bulunur işte o durumda aklın tüm biçimsellik, düzenleyicilik ve uyum arayan işleyişi devreye girer ve nesne ile karşılaşan kişinin tutkularında oluşan çeşitlilik ihmal edilir. Burke bunu özellikle kişiye haz veren beğeni yargılarında gözlemlendiğini ifade eder.¹¹ Yargı beğeniye oluşturan niteliklerden birisidir. Kişinin yargısında bir kusur varsa o zaman beğeni ya yanlıştır ya da kötüdür.¹² Yanlış bir beğeni söz konusu olduğunda bu yargıya ulaşan kişinin düzgün tekrarlar ile beğeni yargıları konusunda alışkanlığa sahip olmadığını söyleyebiliriz. Herhangi bir beğeni nesnesi karşısında insanın tutumunu gözlemlendiğimizde; kişi sık ve duyarlılığın tüm inceliğiyle nesneye yönelerek, kendisinde beğeni oluşturmaya namzet nesneyi gözlemlerse bu kişinin beğeni yargısının, aynı nesneye az, hatta ilk defa yönelen kişinin yargısından daha kapsamlı ve doğru beğeni taşıyacağını deneyimlemiştir. İnsanların, sanatlar söz konusu¹³ olduğunda sıklıkla tecrübe ettiği gibi beğeni yargısı kişiden (beğeni yargısını oluşturan kişi) dikkat, sakinlik, tekrar ve önyargısız olma gibi tutumlar bekler. Bunların aksine yargıyı oluşturmada cehalet, dikkatsizlik, önyargı, acelecilik, düşüncesizlik, inatçılık gibi bazı olumsuz tutumlar kişinin beğeni yargısını zayıflatır.¹⁴

İnsanın doğayla ilişkisini sağlayan mezkûr güçlerinden sonra epistemolojisinin temelinde yer alan korku ve dolayısıyla yüce kavramlarının nasıl oluştuğunu incelemeye acı kavramını tanımlama işlemiyle başlar. O, acı kavramının haz gibi tanımının imkânsız olduğunu

¹¹ a.g.e. s. 26-27

¹² a.g.e. s. 24

¹³ Burke sanatlar söz konusu olduğunda yargının doğruluğuna 'beğeni sahibi olmak' der. Taste sözcüğünü hem tat duyusu hem de beğeni manasında kullanır. "A rectitude of judgment in the arts which may be called a good taste..." a.g.e. s. 25

¹⁴ Burke tam olarak şöyle ifade eder: "Besides that ignorance, inattention, prejudice, rashness, levity, obstinacy, in short, all those passions, and all those vices which pervert the judgment in other matters, prejudice it no less in this more refined and elegant province."

söyler.¹⁵ Bu imkânsızlığın nedeninin, onu, uslamlamanın ilkeleri ile tanımlama alışkanlığından kaynaklandığını ifade eder.¹⁶ Acının hazzın ortadan kalkmasıyla ortaya çıktığı genel kanısı buna örnektir. Aynı şekilde haz da acının yokluğuyla özdeşleştirilir. Fakat doğanın dili gözlem ve deneyimin ışığında dikkatle incelendiğinde acının varlığının hazzın ortadan kalkmasıyla meydana gelmediği görülecektir. O, insan zihninin genelde kayıtsızlık¹⁷ durumunda olduğunu belirtir. Örneğin, kayıtsız durumdan aniden sevilen bir müziğin dinlenilmesine geçtiğimizde aldığımız hazdan önceki zihni/duygusal halimiz sorulsaydı, önceki durumumuzun acı içeren bir hal olmadığını söylerdik. Aynı yaşantı halleri, haz veren bir durumdan önceki halin acı içermesinin gerekmediğiyle ilgili örneklerde de gözlemlenir. Dolayısıyla mutlak manada birbirinden ayrı acı ve haz olduğunun kabulüne bizi götürür.

Nesne niteliklerinden kişide uzaklaşma, sakınma, zarar verici olma vasıfları acı kavramını ortaya çıkaran niteliklerden bazılarıdır. Acı vermeliği bakımından kişide korku oluşturan nesnelere çevrili bir evrenimiz vardır. Acının neden olduğu en temel kavram yücedir.¹⁸ Bu, kişinin eylemlerine yön verme manasında diğer tüm tutku/duygulardan daha önce gelen bir kavramdır. Yüce kavramının en güçlü etkisi kişide şaşkınlıktır ve bu fiziki ve ruhi duruma neden olan en temel etken korku duygusudur. “Korku acı ya da ölüm endişesi olduğu için gerçek acıya benzer etki yapar.”¹⁹ Bu manada kişinin zihin ve diğer tüm yetilerini korku kadar etkisiz bırakan hiçbir tutku yoktur.²⁰ Korkunun, korkunç olanın, dehşetin hangi nesne nitelikleriyle ortaya çıktığı sorusunu sorar. Acı vermeye namzet nesne niteliklerinin kişide her türden tehlike oluşturabilecek veya önemsenmemesi mümkün olmayan nesnelere olduğu düşüncesindedir. Öyleyse yapılması gereken ilk eylem, kişide bu neviden tutkular oluşturan nesnelere ilgili niteliklerinin neler olduğunun tespitidir.

Gündelik yaşam içerisinde karşılaştığımız varlıkların tümü insanda dehşet tutkusu oluşturmazlar. Tehlike yaratan niteliklere sahip varlıklar kişi yaşantısı dikkatle gözlemlendiğinde belirli ortak vasıflara sahiptirler. Bunlar nelerdir?

Öncelikle kişide sonu ölümle bitebilecek güce/niteliğe sahip her türden varlıklar korku verir. Zehirli bir akrep, yılan insanda ölümle neticelenebilecek zararlar verebilme nitelikleriyle korkunçtur. Boyutları ile büyük/muazzam şeyler dehşet öğeleri de taşıyorsa kişiye korku verir. Örneğin okyanus muazzam ve derin yapısıyla bize çok geniş bir ovardan daha korkutucu gelir.²¹ Neden uçsuz bucaksız bir okyanus dümdüz geniş bir ovardan daha korkutucudur? Çünkü başlangıcını, sonunu, onu oluşturan tüm öğelerinin niteliklerini bilemediğimiz, kişi bakımından belirsiz olduğundan dolayı korkutucudur okyanus. Burke,

¹⁵ a.g.e. s.32

¹⁶ a.g.e. s. 32

¹⁷ Indifference g.e. s.32

¹⁸ a.g.e. s. 57

¹⁹ a.g.e. s. 57

²⁰ a.g.e. s.57

²¹ a.g.e. s. 58

korku veren nesnelere hâkim etkenin belirsizliğin olduğunu düşünür. “Herhangi bir şeyi korkutucu duruma getirmek için belirsizlik zorunlu gözükmektedir.”²² Gündüz gün ışığında varlıkların her tür hallerini gözlemleyebildiğimizden dolayı ürkütücü olmayan nesnelere üzerlerine çöken karanlıkla tehlikeye açık halde gözüktür. Bunun nedeni, varlıkların aşına olduğumuz niteliklerinin karanlık bir örtüyle bir nevi kaybolması, belirsiz hale gelmesindedir.

Belirsizlik gibi kişide korku oluşturan bir başka nesne niteliği de güçtür. Karşılaştığımızda, verebileceği zarar düşünüldüğünde, ondan uzaklaşma duygusu veren her türden varlıkların korku hissi veren niteliklerinden biriside güçtür. Kişi, varlığın güçle ilgili vasfına, bazen kendi tecrübelerinden kimi zaman başkalarının deneyimlerinden bazen de okudukları kitaplardaki örneklerden aşınadır. Bir boğa örneğinin yapabileceği ve sonu ölüm olabilen hamleleriyle insana korku verir. Bu durumla ilgili hem kendi deneyimlerimiz hem de başkalarının yaşamışlıkları vardır. İnsanın kendisinden güçlü varlıklar karşısındaki davranışı genelde ondan uzaklaşma, itaat etme, çaresizlik içerisinde kalma gibi tutumlar olmaktadır. Varlığın müphemliğe açık, sarı olmayan vasıflarından farklı olarak güç kişide, kendi bedenine zarar verme ihtimaliyle boyun eğme ya da uzaklaşma güdüsünü salık verir. Burke acı veren şeylere isteyerek boyun eğmeyeceğimizi bize itaat eden varlıklar içinse acı değil haz duygusunun egemen olduğunu; bunun nedeninin ise bizden güç olarak daha zayıf bir varlıkla karşı karşıya olduğumuzda o varlığın bize karşı güç olarak zayıflığını tecrübelerle bilmenin güçlüye üstünlük duygusu verdiğini örneklerle anlatır.²³

Çevremizde değişik özellikleriyle kuvvetli olan varlıklar olmasına rağmen bunlar kişi için tehlike arz etmediği sürece yücelik kavramını ortaya çıkarmazlar. Ne zaman varlıkların insan için tehlike yaratabilecek niteliklere sahip olduğunu görürsek işte o an korkuya kapılırız. Yüce kavramı işte bu gibi dehşet içeren varlıklar karşısındaki insanda oluşan kavramdır. Her şekilde özelliklerini belirlediğimiz varlıklarla bizden fizik olarak zayıf olan varlıklar karşısında korkuya kapılmaz ve onlara itaat etmezken tersi vasıflara sahip varlıklardan korkar, onlara biat ederiz. Biat etme davranışının temelinde, korku veren varlıkların isteğimize uygun davranmaması, bizi kendi isteklerine ram etme niteliği taşımaları yatmaktadır. Tanrının var ettikleri ve bunların muazzam işleyişinin düzenine bakarsak yüksek kudrete sahip olma bakımından tanrı yarattıklarından daha kudretli ve o kendisinden korkulmaya da en müsait varlıktır. Ona, bize lütfettikleri penceresinden bakıldığında bile ürpermeden O’nu düşünemeyiz. Bu nedenden dolayı gücü elde eden varlıkların en mükemmeli Tanrı da görülen itaati istemesi işte bu güçten dolayıdır.²⁴

Sınırlı fiziki donanımı ile insan, üstesinden gelemeyeceği durumlar karşısında da korku duyar. Burke bu gibi yapıların insanda ürperti, endişe ve sonuç itibarıyla korku oluşturduğunu ve bundan dolayı da yüce duygusuna neden olduğunu söyler. Bunu

²² a.g.e. s. 59

²³ a.g.e. s.64-68

²⁴ a.g.e. s.68

yoksunluk adıyla tanımlar.²⁵ Aydınlıktan yoksun olma, insanlardan uzaklık, her tür sesden yoksunluk insanda endişe meydana getirir. Karanlık örneğin, kişinin ihtiyarıyla değiştirme imkânının olmadığı, yaşamak zorunda olduğu bir durum olmasıyla değiştiremeyeceği ve dolayısıyla yaşatabileceği tüm olumsuzluklara karşı önlem alınması gereken korkutucu bir örtüdür. Hakeza yalnızlık toplumsal bir varlık olan insanın bir diğer insana olan bağının koptuğu, ihtiyaçlarını herhangi bir yardım olmaksızın karşılamaya çalışacağı ve bunu gerçekleştirmeye çalışırken birçok noktada yetersiz kalacağı bir hal olmaklığıyla korku içerir. Tek başına yaşama düşüncesi, sonsuz ihtiyaç ve sınırlı varlık yapısıyla insan için neredeyse ölüme eş bir durumdur. İnsan bu muazzam halleri, özel yalnızlıklarında, yaşadığı bu durumun tüm zamana yayıldığını düşündüğünde dehşete kapılır. Tanrı için sadece düşünüldüğünde anlaşılır olan bu durumu insanda endişeye, korkuya neden olur. Bu tutku ise insanın doğasına yerleştirilmiş bir duyguyu tetikler. Yoksunlukla karşılaşan kişide oluşan bu duygu yüce duygusudur.

İnsan eylemlerine etki eden tutkular incelemesinde Burke, ölümün habercisi addettiği 'acı' temelli olan yücenin diğer tüm tutkularından daha güçlü etkisi olduğunu ifade eder.²⁶ Bu ise insanlarda onların doğal duygu yapılarında bulunan ve kendini korku veren nesnelere karşılaştığında gösteren bir kavramdır. Dolayısıyla insanların tümünün, kişide korkuya yol açan nesnelere karşılaşma tecrübeleri üzerinde düşünüldüğünde, bu duygunun belirli kişiler için değil tüm insanlar için söz konusu olduğunu gözlemlemişlerdir. Korkuya neden olan nesne nitelikleri, duyu ve imgelemin standart ilkeleriyle bütün insanlar için müşterek duygular oluşturmaları gibi herkes için geçerli ve kişide üstesinden gelememeği, kuşatıcı olamamaklığıyla yüce kavramını doğurur. İnsanın varlık ile ilişkisinde kendi tutku ve duygularının mahiyetini bilmesi ve bu yapıları harekete geçiren nesne niteliklerini tanıması, yaşam içerisinde karşılaştıkları nesne deneyimlerinin incelikli bir gözlemlenmesiyle olabilir. Bu deneyimlerin tahlili kişiye, sahip olduğu tutku ve duyguların nesne ile karşılaşmasında kişide oluşturduğu yüce duygunun ayırımına varmasına ve muhafazasına yönelik bir tavır içerisinde olmasını ister. Yüceyi ortaya çıkaran nesne niteliklerinden biriside enginliktir.²⁷ Kişide yüce duygusu oluşturması bakımından nesnelere boyutlarının etkisi yüksektir. "Boyutun azametliliği yücenin en güçlü nedenidir."²⁸ Her boyut yücelik duygusu oluşturmaz. Yüceliği meydana getiren boyutlar uzunluğa nispetle yükseklik, yüksekliğe oranla da derinliktir. Upuzun bir ova insanda yücelik duygusunu tetiklemezken yüzlerce metre yüksekliğinde bir dağ kişide yüce kavramı oluşturur.²⁹ Herhangi bir kişi yükseklik ve uzunluğun kendisinde azamet duygusu yaratmada ki etkilerini yaşamında deneyimlemiştir. Aynı şekilde kişi yükseklikle karşılaştırıldığında da derinlikten daha çok etkilenir. Örneğin yüzlerce metre yüksekliğinde bir tepeden aşağıya doğru bakmak aynı

²⁵ a.g.e. s. 70 Yoksunluğu 'privation' sözcüğüyle karşılar ve özel ve geçici olandan ayırmak için 'genel yoksunluk' tabirini kullanır.

²⁶ a.g.e. s. 57

²⁷ Burke, bu nesne niteliği için genişlik, enginlik, büyüklük manalarına gelen 'vastness' kelimesini kullanır.

²⁸ a.g.e. s. 71

²⁹ a.g.e. s. 72

tepeye aşağıdan bakmaktan daha muazzam duygulara neden olur. “...Uçurumdan aşağı bakmak aynı yüksekliğe aşağıdan yukarı doğru bakmaktan daha etkili olduğunu düşünmekteyim fakat bu konuda yinede kesin olarak emin değilim.”³⁰ O, boyutların insan tutkularını harekete geçirme gücünün mahiyetini incelerken tehlike içerme, hâkim olamama, muazzam büyüklükte yaratılışları gibi kişideki yansımalarını betimler. Bu manada kişide yarattığı duygu bakımından, dikey bir yüzeyin yatay bir yüzeyden, engebeli bir yüzeyinde pürüzsüz bir yüzeyden daha tesirli olduğunu iddia eder. “Dikey bir yüzey yatay yüzeye göre yüceyi oluşturmada etkisi fazladır dahası engebeli, bozuk bir yüzeyin pürüzsüz parlak yüzeyden daha güçlü etkiye sahiptir.”³¹

İnsanda korku, endişe uyandıran niteliklerden bir diğeri ise sonsuzluktur. Yüce duygusunun nihai olarak korkuya dayandığı düşünülürken sonsuzluğun kişide nasıl bir korku hâsil ettiğinin anlaşılması güç gibi gözükmektedir. Çünkü sonlu bir varlığı olan ve çevresindeki varlıklarında hayatının sonsuz olmadığını gören insan sonsuzluk fikrine uzaktır. Düşünceye konu olmaklığı bakımından kendisinden uzak olan bir kavramın muhtevasının fehmine varmak insan için zordur. Fakat bu zorluğa rağmen insan zihni bazen karşıtlık bazen de benzerlikler yoluyla, sonsuzluğa benzeyen, onu hatırlatan nesne ya da durumlarla karşılaşabilir. Burke, sonsuzlukla ilgili ilk akla gelen tecrübelerin, bazı kavramların sık sık tekrarının bu tekrarlar bittiğinde de devam etmesi, kendi çevremizde dönmemizle birlikte dönmeye başlayan etrafımızdaki nesnelere biz durduktan sonrada dönmeye sanki bitmeyecekmiş gibi devam etmeleri olduğunu örnek verir.³² Bu nevi deneyimler ve nesnelere belirli bir sıra ile dizilmelerinin duyular ve dolayısıyla imgelem üzerindeki etkileri sanki hiç sonlanmayacakmış izlenimi verdikleri malumdur. Bu düzenin biteviye devam edecekmiş duygusu vermesi, öğelerinin her birinin biçimlerinin aynı ve duyular üzerinde kesintisizmiş gibi sınırlara ulaşmasıyla olur.

Duyuları işlemez hale getirebilme özelliğiyle ışık kişide korku oluşturan bir diğer yüce nedenidir. Ancak her türden ışık insan duyuları üzerinde sarsıcı etkide bulunmaz. Işığın bu nevi türü aslında duyuları tamamen etkisiz bırakan karanlığın etkisine benzer. Işıkla bağlantılı olarak renkler içinde koyu olanlar korku duygusunu oluşturmada açık renklere göre daha güçlü bir etkiye sahiptir. Kapkara bulutlarla örtülü gökyüzü, koyu kahverengi bir dağın yüceyi meydana getirme vasfı diğer açık renklere çok daha fazladır.³³ Karanlık ışıktan daha çok kişide izler bırakmasıyla yüceyi oluşturmada daha etkilidir.³⁴ Karanlık bir ortamda görmemiz mahduttur. Hatta öyle karanlıklar vardır ki bir adım önünü göremez insan. Gözün varlıkla ilişkisinin kesilmesi diyebileceğimiz bu durum diğer bazı şartlarla birleştiğinde her insanda endişe yaratır. Yalnızlık, tanınmayan mekân, aralıklı sesler ve bunun gibi bedene zarar verebileceği fikrini doğuran etkilerle

³⁰ a.g.e. s. 72

³¹ a.g.e. s. 72

³² a.g.e. s. 73

³³ a.g.e. s. 81

³⁴ a.g.e. s. 79

birlikte karanlık korkutucudur. İşte karanlığın sarsıcı nedenlerine benzer biçimde güçlü ve ani bir ışık da kişi bedeninde değişimlere, kasımlara, terlemeye, yol açar. “Direk göze gelen bir ışık, örneğin güneş ışığı, duyuları etkisizleştirdiği için çok muazzam bir kavramdır.”³⁵ Bu etkinin azalması ve artması endişeyi de aynı yönde etkiler. Aynı şekilde ışık kaynaklı korkunun bedendeki yansımalarının artması birdenbire değişimlerle daha da etkili olur. Işık ya da karanlık durumları söz konusu olduğunda diğer duylara nazaran görme duyusu beden, zihin ve duygular üzerinde daha etkilidir. Göz duyusu yavaş, neredeyse fark edilmeyecek değişimlerde kasılma, büyüme göstermez. Aniden aydınlığa ya da karanlığa geçiş ışığın korku etkisini artırır.³⁶ Bu fiziki değişimin, belli bir güven ortamı içerisinde süren yaşantıda yol açtığı hasarların bellekteki sonuçları insanda korku hissini ortaya çıkmasına neden olur. Loş ışıklı ve karanlığın gitgide artan bir hal alması yapıların insana korku vermesine neden olur. Geceleynin bir mekân, dış dünyanın zifiri karanlığına rağmen ne kadar fazla aydınlatılırsa o kadar muazzam bir duygu oluşturur.

Sesin şiddetinin yüksekliği, birdenbire ortaya çıkışı ve aralıklarla sürmesi de korku kaynaklı yüce duygusunun nedenidir. Duyuları etkisiz hale getirmede ruhumuzu şaşkına çevirmede sesler muazzam etkiye sahiptir. Ani bir feryat duyma bireyi korkuya gark eden heyecana yol açtığı ve korku ile sesin geldiği yöne bakarak bedeni koruma refleksine girdiği tecrübesi çoktur. Sesin birdenbire ortaya çıkması, başka bir deyişle aniliği, insanda tehlike ve dehşet duygusunu artırır. “İnsan, ani ve umulmadık bir şey karşısında irkilme eğilimindedir...”³⁷ Hatta öyle tecrübelerimiz vardır ki bu umulmadık yüksek ses gibi ses eğer belirli aralıklarla ortaya çıkıp kayboluyor ve bu durum devam ediyorsa endişemizin yeni bir safhaya geçtiğini, artık başımıza gelebilecek zarara karşı kendimizi muhafaza etme önlemleri aldığımızı ya da almamız gerektiğiyle ilgili deneyimimiz çoktur. Burke, düşük düzeyde, düzensiz ve kaynağı belirli olmayan seslerin karanlıkla ortaya çıkmasıyla loş ışığın nesnelere etkisi gibi varlıkların nedenlerini belirsizleştirdiğini söyler.³⁸

Korkunun sonuçları bakımından tüm diğer tutkuların daha sarsıcı ve bedeni kapsayıcı etkileri bu tutkuyu kişi yaşamında merkezi bir konuma sokmuştur. Eylemlerimize yön vermesi, tercihi oluşturma gücü ve karşı karşıya kalındığında kayıtsız olamama nedenlerinden dolayı korku veren nesnelere karşı insan maddi ve manevi varlığını muhafaza eylemine yönelir. Aklın çoğunlukla karışamadığı ani ve irkiltici hadiseler karşısında tecrübelerimiz, korkuyla ortaya çıkan yüce duygusunun etkisi altında sakınma, kaçma, sahip olduğu şeyleri koruma davranışı gösterir.

Burke teorisini oluştururken temel bakış açısı olan nesne merkezli ve deneyim sonuçlu ele alışını hiçbir zaman terk etmez. Felsefesinde Locke etkilerini gördüğümüz Burke, “ideler

³⁵ a.g.e. s. 79

³⁶ a.g.e. s. 79

³⁷ a.g.e. s. 83 “In every thing sudden and unexpected, we are apt to start; that is, we have a perception of danger, and our Nature rouses us to guard against it”

³⁸ a.g.e. s. 83-84

doğuştan olmadıkça ilkelerde doğuştan olmaz”³⁹ diyen Locke gibi duyu, duyum ve imgelemin ilkelerini deneyimde arar. Yaşantı dediğimizde içerisinde soyutlamaların sınırlı olarak yer aldığı, çoğunlukla duysal tecrübelerin ve bu deneyimlerin davranışlara doğrudan ya da dolaylı etkilerinden oluşan bir hali anlar. Felsefesini olgu ve duyu temelli inşa eden düşünür kendisinde bir aydınlanma filozofu olmasına rağmen klasik aydınlanmanın varlık ve insan karşısında aklın mutlak tek doğru bilgi kaynağı olduğu görüşünü kabul etmez. “Aklın bu sınırlılığı konusunda Burke’ün İskoç Aydınlanması düşünürleriyle hemfikir olduğunu söyleyebiliriz.”⁴⁰ Bu dönemin –Aydınlanmanın- teorik iddialarının sağlaması Fransız Devrimi ile yapılmıştır. Bu devrim 1688 İngiliz devrimi gibi onarıcı değil sonuçları itibariyle yıkıcı olmuştur.⁴¹ Aslında bu reddin teorik bir düzlemde oluşmadığını, kendi davranışları ve bu eylemlerinin duyu/tutku ve zihni nasıl etkilediğini dikkatle eğilmesiyle bilginin olgudan başlayan, duyu ile devam eden süreç düzleminde oluştuğunu görecektir. İnsanın, ‘şu’ dönemde yaşayan insanın, ‘şu’ olgularla ilişkisinin, tüm bireylerde biçim ve işleyiş olarak ortak ilkelere göre çalışmasının bilinmesi, ‘diğer’ dönem insanının, ‘diğer’ dönemin olgularıyla ilişkisini de açıklama kolaylığı sağlayacaktır. O halde herhangi bir nedenle bozulmamış kişi duyusunun, imgeleminin ve yargılarının, müşterek bir kurallar ile çalışması ve bunların neler olduğunun ortaya konması; nispeten değişen doğa karşısında insanın değişmeyen niteliklerinin bilinmesi ve onun ürettiklerinin tehlikelere karşı korunmasını gerektirir.

Tarih boyunca insan üretimleri diyebileceğimiz kültüre de mal olmuş kurumlar, kurulması ve çalışmalarıyla bir ‘ihtiyaç’ karşılayan nitelikleriyle zamanın ve doğanın aşındırıcılığına karşı bireyde bunların korunmasına yönelik direnç oluşturmuştur. Aile kurumu örneğin, sınırları belli yapısıyla, insanın yeteneklerinin ortaya çıkarılması ve korunması ihtiyacını gidermiştir. Devlet, ahlak, din, gelenek, görenek ve diğer kurumlar insanın varlığını devam ettirmesi için defalarca tecrübeler ile oluşturulmuş yapılardır. Bu yapıların değişen şartlar karşısında hem özünün hem de varlıklarının korunması gelecek neslin sağlıklı bir düzen içerisinde yaşamalarında önem taşımaktadır. Bu kurumlar insanın fiziki ve ruhi varlığının üzerinde tortular oluşturmuştur. İnsanın doğayla mücadelesinde elde ettiği kazanımların intikali, tortu dediğimiz deneyimlerle sabit ilkelerle oluşturulmuş kurumların muhafazası büyük önem taşımaktadır. Muhafaza edilmesi gereken insanın ve kazanımlarının bilgi kuramsal temeli bu açıdan incelenmeye, işleyiş ilkelerinin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

İşte insan, çevre ile ilişkisini duyularla sağlamak zorunda olan, kaynağı duyu olan imgeleminin yaratıcılığıyla varlık evrenini değiştirebilen bir doğayla sınırlıdır. İnsan

³⁹ Locke, John, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Ara Yayıncılık, Çeviren: Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul, 1992, s. 77

⁴⁰ Duman, Fatih, Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke, Liberte Yayınları, Ankara, 2010, s.111

⁴¹ Burke, Edmund, Reflections On The Revolution in France, Oxford University Press, New York, 2009, s.16-18 Buna ek olarak The Evils of Revolution, By The Right Honourable Edmund Burke, Penguin Books, Great Ideas, London, 2008, s.7-11

tutku/duygu doğasıyla eylemde bulunurken usamların standart ilkeleri gibi ortak ilkelerle çalışır. Usamlamada ki müşterek ilkeler gibi tutkularında standartları olduğunu iddia eden düşünür bu tutkular içerisinde en belirleyici olanın hangi tutku olduğunu sorar. Bu cümleden olmak üzere insan fiillerine etki eden en temel tutku korkudur. İnsanın korku duygusunun ve korkuya neden olan nesne niteliklerinin incelenmesi, kişi üretimi varlıkların- kurumların- oluşmasında ki ihtiyacın teorik arka planının açığa çıkartılması demektir. Bir tarafta kişi üretimi kurumlar, diğer tarafta bunların muhafaza edilerek her tür yıkıcı etkilere karşı gelecek kuşaklara intikali fikri, mezkûr tutkunun insan yaşamındaki diğer tüm tutkuların daha etkili olmasının 'nasılının' ortaya konmasını şart koşar. Korkunun yüceye neden olan muhtevası, gerek insan gerekse nesnelere insanda korku oluşturan niteliklerinin bilinmesi ve kuramsal çerçevesinin oluşturulmasıyla mümkündür.

KAYNAKÇA

Burke, Edmund, *A Philosophical Enquiry into the Sublime and Beautiful*, Routledge Classics, London, (2008)

Burke, Edmund, *Reflections On The Revolution in France*, Oxford University Press, New York, (2009)

Burke, Edmund, *The Evils of Revolution-What is Liberty Without Wisdom, and without virtue? It is the Greatest of all Possible Evils. By The Right Honourable Edmund Burke*, Printed for Penguin Books, Great Ideas, London,(2008)

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, (1984)

Duman, Fatih, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*, Liberte Yayınları, Ankara, 2010

Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014

Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Ara Yayıncılık, İstanbul, (1992)

White, K, Stephen, *Edmund Burke Modernite, Politika ve Estetik*, Çeviren: Mihriban Şenses, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013